

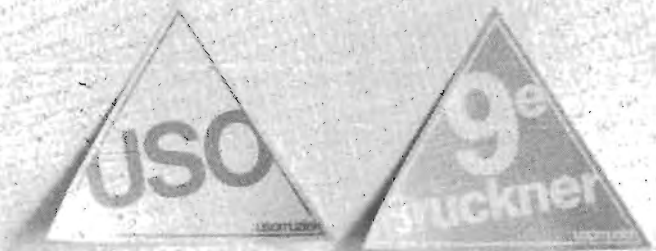
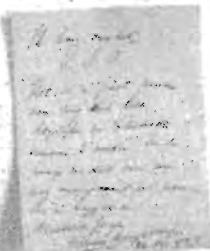
live opname
van het concert
op 16 april 1985
van het Utrechts
Symfonie Orkest

o.l.v. Herbert Simeonant

Europese première
van de wereldwijde
9e Symfonie van
Anton Bruckner

Terzelle voltoerd door
William Eisinga

Co-productie van
het USO en de MCRV
onder auspiciën
van de Stichting
Vrienden van het USO

USO MUZIEK

Verantwoording van de hoesillustraties

- 1 Evert Cornelis
- 2 Muziekcentrum Vredenburg
- 3 USO o.l.v. Hubert Soudant op 16 april 1985
- 4 USO met Arthur Rubinstein
- 5 Noodgebouw Tivoli aan het Lepelenburg
- 6 Hubert Soudant en NCRV-muziekchef Cornelis van Zwol
- 7 USO o.l.v. Paul Hupperts in Noodgebouw Tivoli
- 8 Tivoli aan de Kruisstraat
- 9 Anton Bruckner
- 10 USO-dirigent Willem van Otterloo
- 11 Briefje van Willem Mengelberg met de volgende inhoud:
 " Ik hou van het USO. Het is een groot genot voor mij met deze degelijke en talentvolle musici te werken. In de hoop dat dit voor mij nog menigmaal zal gebeuren ben en blijf ik "de Utrechtsche Jongen".
 Willem Mengelberg, 24 november 1937.
- 12 USO o.l.v. Herbert von Karajan
- 13 William Carragan

Errata:

toevoegen bij

2e viool: **Emmy Stoel-Mourits**
 cello: **Jarov Hajek**
 trombone: **Gerard Peters**

Josef Rosma: **Josef Rozma**
 Margrith Isings: **Margritha Isings**
 Sebastien Kolosky: **Sebastien Koloski**
 Frieda Khan-Ibes: **Frida Khan-Ibes**

Première als afsluiting

In het langdurige bestaan van het Utrechts Symfonie Orkest is een onnoemelijk aantal merkwaardige feiten vast te leggen. Veel daarvan zijn in die 190 jaar geregistreerd en een van de laatste ervan betreft dit allerlaatste platenalbum. Merkwaardig omdat het hier zowel een "première" als een "finale" betreft.

Dankzij de goede samenwerking die in al die jaren met zoveel instanties heeft bestaan en die zich in dit verband met name richt op de NCRV en haar hoofd Ernstige Muziek, Cornelis van Zwol, is het USO erin geslaagd zijn taak binnen eigen traditie af te ronden. Deze eigen traditie betreft de uitvoering van de muziek van Anton Bruckner, ten aanzien waarvan door tal van USO-dirigenten baanbrekend werk is verricht. Ik denk in dit verband aan Henri van Goudoever en Evert Cornelis en in die traditie is de huidige en laatste chef-dirigent Hubert Soudant doorgegaan.

De betrokkenheid van Cornelis van Zwol met Bruckner, diens muziek en diegene die daarmee van doen hebben, leidde tot een contact tussen hem en de Amerikaanse fysicus/componist William Carragan en uiteindelijk tot de claim voor het USO om de voltooide finale van de 9e Symfonie in Europa in première te mogen brengen.

Op deze wijze komen binnen de USO-traditie als het ware twee zwanezangen samen: die van Anton Bruckner en die van het USO. Het USO is allen die aan de vlotte totstandkoming van dit platenalbum hun medewerking hebben verleend, grote dank verschuldigd en hoopt met dit document een waardige naklentschap van de eigen Utrechtse muziekvoorziening gerealiseerd te hebben.

Utrecht, juni 1985

Pascal A.R. Rijnders, directeur USO.

Utrechts Symfonie Orkest o.l.v. Hubert Soudant

Anton Bruckner (1824-1896)

Symfonie nr. 9 in D moll

Live-recording van de Europese première van de voltooide versie op 16 april 1985 in het Muziekcentrum Vredenburg te Utrecht.

Kant 1

I Feierlich, misterioso

Kant 2

II Scherzo. Bewegt-lebhaft, Trio-Schnell

Kant 3

III Adagio. Langsam, feierlich

Kant 4

IV Finale. Allegro moderato

De voltooiing van de zwanezang van Anton Bruckner

Van oudsher gaat er een aparte aantrekkingskracht uit van werken, die componisten onvoltooid hebben achtergelaten. Sommige musicologen of anderzins muzikaal begaafden kunnen dermate geïntrigeerd raken door dergelijke torso's, dat zij pogingen gaan ondernemen, het beschikbare materiaal op de een of andere wijze geschikt voor uitvoering te maken. Het jaar 1984 stond vooral in het teken van de „Onvoltooiden” van Schubert, waarmee de Engelse musicoloog Brian Newbould zich intensief heeft beziggehouden. Van eerdere datum zijn de discussies rond de tiende symfonie van Mahler, waarvan onder meer Deryck Cooke, Clinton A. Carpenter en Joseph Wheeler zgn. „Performing Versions” hebben gemaakt om dit unieke materiaal voor het concertpubliek te ontsluiten. Beroemde „onvoltooiden” waaraan met wisselend succes is gewerkt zijn verder het Requiem van Mozart, die Kunst der Fuge van Bach, het Altvioolconcert van Bartók, de opera Turandot van Puccini – zo maar vier voorbeelden uit heel verschillende repertoiregebieden, waarbij ook de vorm van voltooiing nogal uiteenloopt. Anders dan bijv. bij de Tiende symfonie van Mahler zijn van de Negende symfonie van Bruckner de eerste drie delen (nagenoeg) volledig nagelaten en bleef alleen de gigantische finale onvoltooid. Bruckner heeft enkele jaren aan die finale gewerkt, maar hem ontbrak de gezondheid en uiteindelijk ook de visie om de in opzet zeer vooruitstrevende partituur tot een goed einde te brengen. Alles bij elkaar heeft Bruckner een kleine tien jaar aan zijn laatste symfonie gewerkt, zoals uit de eerste chronologie blijkt:

Chronologie I

21 sept. 1887	Notering van het begin van het eerste deel in partituur. In schets waarschijnlijk een maand eerder, na voltooiing van de eerste versie van de Achtste symfonie op 9 augustus 1887.
1888-1889	Ontstaan van de derde versie van de Derde symfonie.
1889-1890	Ontstaan van de tweede versie van de Achtste symfonie.
1890-1891	Ontstaan van de Wiener Fassung van de Eerste symfonie.
Eind april 1891	Datum aan het begin van het eerste deel.
14 okt. 1892	Datum aan het slot van het eerste deel (ook is de datum van 23 dec. 1893 daar te lezen).
27 febr. 1893	Datum aan het slot van het Scherzo (dit deel werd overigens al op 4 april 1889 ontworpen). Ook hier duikt een tweede datum aan het slot op: 15 febr. 1894.
1892-1893	Ontstaan van Psalm 150 en Helgoland.
31 okt. 1894	Datum aan het slot van het Adagio. Als tweede datum staat hier 30 nov. 1894.

11 okt. 1896	Bruckner werkt op zijn sterfdag nog aan de Finale van zijn Negende symfonie.
11 febr. 1903	Eerste uitvoering van de Negende symfonie in de driedelige versie, in de bewerking van Ferdinand Löwe. Het Wiener Konzertvereins-Orchester stond onder leiding van Löwe.
1903	Eerste uitgave door Doblinger te Wenen.
26 okt. 1903	Uitvoeringen van de Negende symfonie in Heidelberg o.l.v. Richard Strauss en in Berlijn o.l.v. Arthur Nikisch.
1 en 2 dec. 1903	Opnieuw uitvoeringen in Wenen o.l.v. Ferdinand Löwe.
april 1907	Uitvoering van de Negende symfonie in Amsterdam o.l.v. Bernard Stavenhagen.
2 april 1932	Uitvoering van de Löwe-versie en de original-Fassung in München door de Münchner Philharmoniker o.l.v. Siegmund von Hausegger.
1934	Uitgave van de Original-Fassung door het Musikwissenschaftlicher Verlag, Leipzig – „Vorgelegt von Robert Haas und Alfred Orel”.
Aug. 1951	Uitgave van de Original-Fassung in de (tweede) Kritische Gesamtausgabe door het Musikwissenschaftlicher Verlag, Wien – „Vorgelegt von Univ. Prof. Dr. Leopold Nowak”.
Herfst 1963	Nieuwe uitgave in de Edition Eulenburg – „Edited by Hans-Hubert Schönzeler, Foreword by Hans F. Redlich”

Wie alleen een van de zakpartituren bezit, die er sinds 1903 van de verschillende versies van de Negende symfonie zijn verschenen, is mogelijk niet of onvoldoende op de hoogte van het stadium waarin de onvoltooid door Bruckner achtergelaten finale zich bevindt. Waar bijv. bij de Tiende symfonie van Mahler van drie delen slechts een partitell bestaat, waarin soms niet meer dan één stem is genoteerd, bezitten we bij Bruckner vele pagina's van een volledig genoteerde partituur. Hooguit over de volgorde van de pagina's en van de zoekgeraakte of anderszins ontbrekende tussenpagina's willen de experts nog wel van mening verschillen. Verder is het duidelijk, dat Bruckner niet meer toekwam aan het componeren van een volledige Coda die de finale en daarmee de gehele symfonie had moeten bekronen. Wat er bewaard is gebleven kan men bestuderen in de in 1934 eveneens verschenen dirigeerpartituur, zij het dat daarbij enkele bladzijden ontbreken die pas later zijn opgedoken, onder meer in Polen. Op de Originalfassung (blz. 3-193) volgen in de in linnen-en-leer gebonden dirigeerpartituur van het Musikwissenschaftlicher Verlag, Reg. Gen. M.B.H. het Vorlagebericht van Alfred Orel en een uitvoerige verhandeling over „Die Entwürfe zu Bruckners IX. Symphonie”, waarbij alle schetsen zo nauwkeurig mogelijk zijn gedrukt. Deze pagina's zijn genummerd van 5* tot en met 143* en hebben niet alleen betrekking op de onvoltooidde finale, maar behandelen ook „Die Entwürfe zum 1./2./3.Satz” op blz. 6*-35*, 36*-51* resp. 52*-63*. (Niet onvermeld mag blijven, dat Bruckner langere tijd het plan had voor het Scherzo een Trio met altvioolsolo te schrijven. Daardoor bezitten we – dat wil zeggen in de Nationalbibliothek – schetsen voor twee trio's, resp. in F groot en in Fis groot; de laatste met altvioolsolo is te vinden „in ziemlich ausgearbeiteter Partitur” (Orel). Armin Knab

heeft beide trio's bewerkt en voor uitvoering geschikt gemaakt. Deze bewerkingen zijn in 1951 uitgegeven door het Brucknerverlag Wiesbaden en zijn thans, alleen op huurbasis, verkrijgbaar bij Alkor Verlag in Kassel).

Vanaf blz. 64* tot en met 139* presenteert Orel achtereenvolgens van de Finale: „Die Skizzen – Die Fassung A – Die Fassung B – Die Fassung C – Die Fassung D – Die Fassung E – Übersichts-Particell“. In een Nachtrag (blz. 140*-143*) voegt Orel dan nog materiaal toe, dat in later stadium boven water kwam in de Weense Nationalbibliotheek en dat betrekking heeft op het eerste en derde deel en de Finale en opgeborgen was onder nummer S.m.3176. Bestudering van al dit materiaal is een fascinerende bezigheid en niemand zal het een collega kwalijk nemen, dat hij ermee begint te speculeren en te reconstrueren (en te fantaseren). Iedere componist werkt op eigen manier aan een partituur en met de eraan voorafgaande schetsen. Orel maakte een vergelijking tussen het ons nagelaten materiaal van Beethoven en van Bruckner:

„Vergleicht man Skizzen von Beethoven und von Bruckner, so fällt vor allem eines auf: Bruckner entwirft von vornherein in der Regel in Systemen zu 3 oder 4 Linien, während Beethoven mit deren einer oder zweien das Auslangen findet. Wenngleich nicht stets alle Linien benützt werden (...), oft eine Zeile dazu dient, um Verbesserungen des in einer andern Zeile stehenden Notentextes aufzunehmen (...), drückt sich darin doch eine andere technische Gesinnung aus. Die untrennbare Verbindung des melodisch-rhythmischen Einfalls mit dem harmonischen Geschehen kommt darin zum Ausdruck.“

Anton Bruckner – foto uit zijn sterfjaar 1896
(uit: Cornelis van Zwol: *Op reis door 't land van Bruckner*)

Zowel Beethoven als Bruckner had geruime tijd nodig om tot het eindresultaat van een compositie te geraken. Daarbij is er tussen beide meesters een belangrijk onderscheid te maken. Orel: „Hinsichtlich des Feilens und Besserns am eigenen Werk zeigt Bruckner in gewissem Sinne Verwandtschaft mit Beethoven, allein mit dem Unterschiede, dass bei diesem im allgemeinen mit der entgültigen Niederschrift die langwierige Arbeit auch wirklich beendigt ist, und der errungene Notentext unverrückbar feststeht, während bei Bruckner, trotz umfangreicher vorangegangener Arbeit, auch noch der anscheinend endgültige Text immer noch kleinere oder grössere Modifikationen erfährt.“

Gelet op het langdurig scheppingsproces bij Bruckner, een proces dat bij het klimmen der jaren steeds meer tijd in beslag ging nemen, zullen wij met de onvoltooide finale van de Negende symfonie uiterst zorgvuldig dienen om te gaan. Niet alleen ontbreken wezenlijke delen van deze finale, maar bovendien hadden de ons wel overgeleverde fragmenten nog meerdere stadia doorlopen voordat zij hun eindgestalte zouden hebben aangenomen. De werkwijze van Bruckner, af te leiden uit de ons overgeleverde stadia van wel voltooide symfonie-delen (met name ook van de Negende symfonie), sluit iedere twijfel uit, dat met name de instrumentatie nog wezenlijk veranderd zou zijn bij de verdere behandeling van het basismateriaal. Alfred Orel heeft dit fenomeen helder als volgt geformuleerd:

„Den ersten Entwürfen folgt (...) bei Bruckner in der Regel die Eintragung in Blätter, die zur Aufnahme der vollständigen Partitur vorbereitet sind. Allein vorläufig wird das gesamte musikalische Geschehen den Streichern zugewiesen, die anderen Zeilen der Partitur bleiben bis auf Fälle besonderer, von vornherein beabsichtiger, solistischer Bläserverwendung leer (siehe die erste Partiturniederschrift des 1. Satzes). Die freigebiebenen Instrumentenzeilen werden zur später erfolgenden Instrumentierung oder auch zur Umarbeitung des in den Streicherzeilen eingetragenen Texten verwendet, dann erst wird die endgültige Partitur angelegt, die gleichfalls wiederholt durchgesehen und korrigiert wird.“

Bruckner zelf over de Finale

Niet helemaal duidelijk is, wanneer Bruckner aan het componeren van de finale van zijn Negende symfonie is begonnen. Een markante datum is in ieder geval 24 mei 1895. Bruckner maakte in zijn kalender allerlei aantekeningen (roerend zijn bijv. zijn getrouwe noteringen van de dagelijkse gebeden als Ave Maria en Vater Unser daarin) en daarin staat te lezen: 24. Mai 895 1. Mal Finale neue Scitze. In de schetsen zelf zijn ook diverse data terug te vinden: aan het einde van het zangthema wordt de datum 8 juni aangegeven (waarschijnlijk 1895) en in het verdere verloop zijn meerdere data aangegeven, waarvan aangenomen mag worden, dat ze bij 1896 behoren: 19. Mai, 14. Juni, 11. August. Bij de noteringen „am 21. Donnerstag, 22. Freitag, 23. Samstag“ gaat het om noteringen in mei 1896, de aanduiding „Nacht vor Donnerstag auf Freitag“ helpt ons natuurlijk niet verder.

Van begin af aan heeft Bruckner er rekening mee gehouden, dat hij de finale van zijn Negende symfonie niet meer zou kunnen voltooien. Op 12 november 1894 gaf Bruckner in Wenen, twee maanden

na zijn zeventigste verjaardag, zijn allerlaatste college. De aanwezigen maakten natuurlijk hun notities en in de grote 9 banden omvattende biografie van Göllerich en Auer (band IV/3) kan men nalezen, wat tijdens dat college onder meer ter sprake is gekomen. Bruckners woorden zijn als volgt weergegeven: „Drei Sätze meiner IX. Symphonie sind schon fertig, die beiden ersten schon vollständig, nur im 3. Satze muss ich noch etwas nuancieren. Mit der Symphonie habe ich mir noch eine starke Arbeit auferlegt. Ich hätte es nicht tun sollen, bei meinem hohen Alter und meiner Kränklichkeit. Zum Spielen wird die Symphonie nicht leicht werden. Das Adagio, das d'rinnen vorkommt, soll das schönste sein, das ich geschrieben habe. Mich ergreift es immer, wenn ich es spiele. Sollte ich vor der Vollendung der Symphonie sterben, so muss mein Te Deum dann als 4. Satz dieser Symphonie verwendet werden. Ich habe es schon so bestimmt und eingerichtet.“

Uit de hiervoor afgedrukte chronologie blijkt, dat Bruckner twee en halve week na dit college klaar was met het „nuancieren“: op 30 november was het Adagio voltooid. Kort daarop werd Bruckner zeer ernstig ziek, zodat hij meerdere maanden zijn bed bijna niet meer uitkwam en ook een zware longontsteking opliep. Daardoor kon hij niet aan zijn finale beginnen, terwijl ook de viering van het vijftigjarig bestaan van „zijn“ Liedertafel Frohsinn in Linz zonder zijn aanwezigheid plaatsvond. Op 12 mei 1895 was hij nog te zwak om naar Ansfelden te reizen, waar zijn geboortehuis van een „Gedenktafel“ werd voorzien, twaalf dagen later ging hij eindelijk van start met het werk aan de finale. Op 4 juli verhuisde Bruckner naar zijn laatste Weense woning in het Belvedere, waar hij met onderbrekingen bijna uitsluitend aan zijn finale werkte.

De verspreiding der schetsen

Na Bruckners dood kwamen de schetsen van de finale van de Negende symfonie in het bezit van Joseph Schalk. Na diens overlijden op 7 november 1900 kwam het handschrift bij zijn broer Franz terecht, die het tijdelijk (omstreeks 1911) uit handen gaf aan de schrijver(s) van Bruckners biografie. Na het overlijden van Franz Schalk op 3 september 1931 kwam het materiaal tenslotte in de Weense Nationalbibliotheek terecht. Compleet was deze verzameling schetsen van de finale niet, zoals uit de berichtgeving van Alfred Orel is gebleken. Wat de finale betreft, geeft hij de volgende opsomming van de bewaarplaatsen: 16 bladen in de Weense Stadtbibliotheek (te vinden onder nummer MH 3791, daarnaast nog 56 bladen onder nummer MH 4189, betrekking hebbend op alle vier delen der symfonie), 16 bladen in de Weense Nationalbibliotheek (S.m. 3194), daarnaast 5 bladen met schetsen voor de delen 1, 3 en 4 onder nummer S.m. 3176, 2 bladen in privé-bezit van baron Wietinghoff, Berlijn, 4 bladen in de collectie van de Staatsakademie für Musik in Wenen, 2 bladen bij de Wiener Schubertbund en niet minder dan 144 bladen uit de nalatenschap van Franz Schalk (nu ook in de Weense Nationalbibliotheek). Daaraan kan nog het materiaal worden toegevoegd, dat Orel in zijn Nachtrag verantwoordde en dat hiervoor al ter sprake is gekomen.

Chronologie II

- Sept. 1882 Hammerschlagobers No. 10, orgaan van The New York Mahlerites, kondigt de eerste uitvoering van de vierdelige versie van Bruckners Negende symfonie in de voltooiing van William Carragan aan.
- 21 maart 1883 De eerste uitvoering van de vierdelige versie van Bruckners Negende symfonie door The American Philharmonic o.l.v. Rohan Joseph in de Avery Fisher Hall in New York wordt afgelast. Wegens geldgebrek is het orkest opgeheven.
- 20 maart 1883 William Carragan treedt op tijdens het jaarlijkse concert van de New York Mahlerites, ditmaal in het Marymount Manhattan Theatre (221 East 71th Street). Samen met Barbara Weintraub speelt hij Mahlers bewerking voor piano vierhandig van het Adagio en Scherzo (met Coda in eigen bewerking) uit Bruckners Derde symfonie. Na afloop introduceert hij bij Cornelis van Zwol zijn voltooiing van de finale van Bruckners Negende symfonie.
- Juni-juli 1883 Bezoek van William Carragan en zijn „impresario“ David H. Aldeborgh aan Oostenrijk.
- 5 juli 1883 Bezoek van Carragan en Aldeborgh aan de Weense Nationalbibliotheek en kennismaking met Hofrat Dr. Leopold Nowak; aansluitend lunch van hen met Cornelis van Zwol.

Fragment uit de Coda van William Carragan, waarbij Bruckners Te Deum wordt geciteerd (maten 689-694)

- Sept. 1983 Tiende Internat. Brucknerfest in Linz. Cornelis van Zwol introduceert het werk van Carragan aan de hand van een klavier uittreksel en een provisorische cassette met een „ruwe” uitvoering voor piano vierhandig bij de dirigent Roman Zeilinger en General Manager & Vorstandsdirktor Dr. Horst Stadlmayr. Ondanks een op 22 september getoond enthousiasme, waarbij sprake was van een uitvoering bij de opening van het Brucknerfest '84 als aandacht-trekkende „topic” bleek het later niet mogelijk, de plannen te concretiseren, o.m. door de combinatie in 1984 van het Brucknerfest met de Ars Electronica.
- 22 dec. 1983 Introductie van het werk van William Carragan ten huize van Hubert Soudant, ter voorbereiding van de Europese première (als alternatief voor uitvoering in de Bruckner-stad Linz).
- 8 jan. 1984 Wereldpremière van de Negende symfonie van Bruckner in de vierdelige Carragan-versie in de Carnegie Hall in New York. Moshe Atzmon dirigeert het American Symphony Orchestra. Na afloop brengt Carragan enkele wijzigingen in zijn partituur aan, waarna een tweede uitvoering in Amerika volgt, ditmaal in Californië.
- 14 + 16 apr. 1985 Europese première van de Negende symfonie van Bruckner in de vierdelige Carragan-versie in het Amsterdamse Concertgebouw resp. het Utrechse Vredenburg door het Utrechts Symfonie Orkest o.l.v. Hubert Soudant. De oorspronkelijke datum 5 maart 1985 kwam te vervallen in verband met een engagement van de dirigent in Australië.

Eerdere pogingen

Toen William Carragan in 1979 aan zijn voltooiing van de finale begon, was hij bepaald niet de eerste die deze gecompliceerde taak op zich nam. Zonder aanspraak op volledigheid te willen maken, wil ik in dit verband de volgende namen noemen:

Fritz Oeser: van deze dirigent en musicoloog is in de eerste plaats bekend, dat hij de uitgave verzorgde van Bruckners derde symfonie, die in 1950 is verschenen bij het Brucknerverlag Wiesbaden G.M.B.H. (2. Fassung von 1878 mit Einführung und den Hauptvarianten der Endfassung). Maar zo'n tien jaar eerder tekende hij al voor een uitgave van het „Finale-Fragment zur 9. Sinfonie”: de partituur, die slechts 220 maten van het geheel omvat, is voorzien van „Bemerkungen zur Einrichtung für die Praxis”, die gedateerd zijn „Leipzig, im Oktober 1940”. De woorden „Zur Einführung”, die eraan voorafgaan, zijn pas zestien jaar later geschreven ter gelegenheid van een uitvoering in Wiesbaden.

Ernst Märzendorfer: deze Oostenrijkse dirigent, van wie wij in ons land ten minste enkele grammofoonopnamen kennen, heeft in de jaren zestig ook een versie van de Finale geconcipieerd en deze vervolgens in Graz gedirigeerd. Navraag bij de Oostenrijkse Omroep (ORF) wees uit dat er helaas geen opname van deze versie bestaat, zodat nadere gegevens hier achterwege moeten blijven.

Hein 's Gravesande: onze landgenoot heeft in het voorjaar van 1969 een eigen versie van de finale geschreven, waarbij hij zijn kritiek op de partituur van Fritz Oeser als volgt heeft samengevat: „De partituur die Dr. Frits (lees: Fritz - C.v.Z.) Oeser verzorgde reikt slechts tot aan de epiloog; dit is volkomen onjuist daar Bruckner verstrekkende schetsen ontworpen heeft en geïnstrumenteerd tot in de Coda. Bovendien heeft Oeser alle Fassungen die Bruckner maakte volkomen door elkaar gegooid en tevens in de eerste groep van het zangthema thema's geplaatst die in de reprise thuis horen. (...) Het begin van de Finale pp te laten spelen, lijkt geheel onjuist; het is zéér zeker een Fortebegin dat in de loop van de inleiding tot FFF uitgroeit (Hoofdtthema).”

Deze versie van de finale bestaat uit in totaal 481 maten, waarbij Hein 's Gravesande in zijn inleiding duidelijk de structuur aangeeft, zoals hij die uit het voorhandene materiaal reconstrueerde. Hij meldt driemaal een partituur te hebben ontworpen: „de eerste heb ik vrijwel direct na het ontstaan van de tweede vernietigd. Er bestaan voor mij van mijn bewerking dus versie 1 (voorlopige) en versie 2 (definitieve).” Op laatstgenoemde partituur, waarvan een fotokopie in mijn bezit is, heeft 's Gravesande als een echte Bruckneriaan nauwkeurig zijn data genoteerd. Op de eerste bladzijde staat 21-4-'69 en op de laatste bladzijde (64) staat Fine; Maastricht; begonnen 21-3-'69 tot 31-3-'69 – definitief 24-4-1969. Laatste verbeteringen (16 mei-1 juni '69), dan nog de echt-laatste datum (26/6/'69). Een uitvoering heeft Hein 's Gravesande, voor zover mij bekend, niet meer mogen beleven.

Peter Ruzicka: verzorgde ter gelegenheid van Bruckners tachtigste sterfdag voor RIAS Berlin een uitzending van een uur onder het motto „Annäherung an einen Torso: Das Finale zur 9. Sinfonie von Anton Bruckner”, waarbij hij zelf met het Radio-Symphonie-Orchester Berlin fragmenten uitvoerde tot een totaal van 8½ minuut lengte. De door Bruckner nagelaten partituur werd door hem op markante punten aangevuld bijv. door de trompet-partij tegen de Te Deum-strijkerspassages (maat 545, bij Oo in de Carragan-partituur) met volledig koper „op te vullen”.

Bij de uitvoering van het finale-fragment aan het einde van zijn uitzending ging Ruzicka niet verder dan maat 226, zodat bij hem met recht sprake is van een „Torso”.

William Carragan werkte alles bij elkaar een jaar of vijf aan zijn versie van de finale, maar hij kwam ten slotte dan ook voor de dag met een partituur die 705 maten omvat. Volgens de verantwoording van Carragan zelf, zijn daarbij 255 maten van zijn hand, terwijl de overige 450 maten van Bruckner zelf zijn zij het dat daarbij door Carragan wel partijen zijn toegevoegd etc. De betreffende 255 maten zijn als volgt over de partituur verdeeld: de maten 93-98, 227-234 („Top Line Bruckner” noteert Carragan) 241-256, 273-288, 353-368, 481-530 en 563-705 (met de aantekening: 617-640 harmonics based on sketch by Bruckner).

De impuls voor het uitvoeren van de finale ging uit van Jack Diether, de initiator van de in 1976 in het leven geroepen New York Mahlerites. William Carragan bericht daarover in het voorwoord bij de partituur, gedateerd augustus 1984, het volgende:

„In the spring of 1979, Paul Nudelman and I were asked by Jack Diether of the New York Mahlerites to perform Alfred Orel's summary short score of the sketches of the finale, as published by the International Bruckner Society in the 1930s. At that time, I developed the short score into a piano-duet completion of 589 measures, which was presented at the Mahlerites' 1979 concert.” (NB. Het concert vond plaats op 15 juni 1979 in de Studio of the Oliver-Greer Keyboard Craftsmen, 350 West 31st Street, New York City zodat Carragan slechts een maand of drie ter beschikking had voor dit monnikenwerk! - C.v.Z.)

„Then, in 1981, the conductor of the American Philharmonic Orchestra, Rohan Joseph, commissioned me to expand and orchestrate the completion. Indeed, the orchestration had already been urged by several other people, notably David Aldeborgh and Paul Boyd. The revision and orchestration were accomplished during the summers of 1981, 1982 and 1983 . . .”

In zijn partituur heeft Carragan nauwkeurig aangegeven, welk oorspronkelijk materiaal hij heeft gebruikt, waarbij hem de partituur van Orel en fotokopieën van het oorspronkelijke manuscript ter beschikking stonden. In zijn voorwoord geeft hij de „vertaling” van de korte aanduidingen die onderaan de pagina's van zijn partituur te vinden zijn: 40 [2b, Bog. E] verwijst naar Schets 40, folio (Bogen) 2, versie E, variant b. Over de afwijkingen van de uitgave van Orel zegt Carragan: „The present completion follows Orel's work closely, the few points of conflict of his published text with the manuscripts being resolved in favor of the latter.”

Het slot van de finale, de maten 563 tot en met 705, zijn geheel door William Carragan geschreven. We hebben daarbij te doen met een afronding van de derde themagroep in de reprise en een volledige vijfstemmige coda, die in maat 589 begint. Voor deze coda liet Carragan zich in de eerste plaats inspireren door de coda's van de Vijfde en de Achtste symfonie zoals men kan afleiden uit het combineren van thema's en de bekroning met het hoofdthema uit het eerste deel. In een uitvoerige analyse van William Carragan zelf schrijft hij over „zijn” coda onder meer het volgende:

„The coda of a Bruckner finale is the accumulation-point of the entire symphony; in it, the whole intellectual and emotional experience of the composition is summed up, and, metaphorically, the last battle is fought. In all the symphonies from the Third on, the first-movement theme forms the triumphal crown at the end, and in the Eighth, themes from all three of the preceding movements are combined in an impressive apotheosis. Speculation about the Finale of the Ninth has always included the idea that its coda would be the grandest of all – the inclusion of a further statement of the choral (at least 32 measures by itself) virtually guarantees that. Thus the coda presented here is fully 117 measures long, while that of the Eighth is only 71. (. . .) The first half of the coda is derived from the dark, gloomy descending scales which conclude the chorale; at the same time, the opening *Ur-thema* of the symphony, which has not been heard since the middle of the first movement, appears in canon. Also heard are allusions to the Scherzo and the „Lightning bolts” from the opening of the Finale, together with material derived from a Bruckner sketch (quoting the “Death Clock” from the Eighth) which Bruckner might possibly have meant to use in this position. At the climax, the stark, menacing unison of the first movement (with its crashing leap) is heard in a new way, and the mood is suddenly transformed with the sounding of the triumphant fanfare which begins the coda's second half.”

Het zou te veel ruimte vragen dit uitvoerige citaat nog te vervolgen en ook de rest van de coda in Carragans woorden te beschrijven. De luisteraar zal zich ook zonder gedetailleerde beschrijving gaarne aan deze coda overgeven, naar het mij lijkt. Met deze coda wordt de finale op een verantwoorde wijze afgesloten, al zal er altijd meningsverschil mogelijk blijven over de wenselijkheid de in zijn goddelijke driedeligheid volmaakte symfonie van de door Bruckner zelf begonnen maar niet afgemaakte (maar wel door hem bedoelde) finale te voorzien. Het „torso” trekt steeds opnieuw bewonderaars aan, die er het beste van willen maken. Behalve de door mij hiervoor genoemde namen geeft Jack Diether er in zijn toelichting in het programmaboekje bij de première nog twee: die van E. D. R. Neill (in samenwerking met Giovanni Gastaldi) daterend van omstreeks 1962 en die van Arthur D. Walker, die zou worden uitgevoerd door het Hallé Orchestra o.l.v. Sir John Barbirolli maar die weer in de vergetelheid raakte, toen de dirigent op dinsdagavond 28 juli 1970 overleed. Zonder alle versies van de „concurrentie” te kennen, ben ik ervan overtuigd, dat William Carragan een van de meest bevredigende partituren van de finale heeft geschreven. Dat het niveau ervan niet dat van de drie overige delen van de symfonie kan halen spreekt vanzelf – alleen een vitale Bruckner had een finale kunnen componeren, die de rest van de symfonie „waardig” was geweest.

Hofrat Dr. Leopold Nowak en Cornelis van Zwol – Linz, 17 sept. 1982 (foto Menno Feenstra)

Mag men Bruckners torso voltooiën?

Uit de recente reacties, die bijv. de voltooiing van Mahlers Tiende symfonie heeft opgeroepen, kan men afleiden dat ook in het geval van de finale van Bruckners negende symfonie voor- en tegenstanders met elkaar in discussie zullen blijven. Echt felle reacties zijn mij nog niet ter ore gekomen. Twee „opinies” van Bruckner-experts geef ik graag summier weer:

Hofrat Dr. Leopold Nowak: Met die materie kan ik mij niet bezighouden. Ik beperk mij tot de noten, die Bruckner zelf ons heeft nagelaten en daarmee ben ik al druk genoeg. Ik dien te zorgen voor verantwoorde partituren in de Kritische Gesamtausgabe, daarna is het woord aan de dirigenten die Bruckners muziek tot klinken mogen brengen.

Prof. Eugen Jochum: Persoonlijk heb ik geen behoefte aan een voltooid finale bij de Negende symfonie. „Ich finde es ganz nett, das man es mal macht und probiert. Aber ich habe nicht das Empfinden, dass das herauskommt was herausgekommen wäre wenn Bruckner es hätte vollenden können. Und deswegen bin ich eigentlich nicht so sehr dafür.” (Fragment uit een interview van mij, door Jochum op 16 juni 1984 gegeven in Sankt Florian).

Wie de finale van de Negende symfonie zou willen afwijzen, moge wel bedenken dat er ook stemmen opgaan (Vestdijk!) die bij andere symfonieën van Bruckner de finales „zwak” vinden in vergelijking met de eerste delen; de Zevende symfonie is daarvan een beroemd voorbeeld. Over één ding kunnen we het eens zijn: Bruckners Adagio's zijn hemels mooi.

Hubert Soudant en de muziek van Bruckner

Mede dankzij zijn succes bij een drietal dirigentenconcoursen (dat in het Franse Besançon, in Berlijn het Von Karajan Wettbewerf en in Milaan het Guido Cantelli Concours) heeft de internationale carrière van Hubert Soudant veel stimulansen ondervonden. De laatste berichten tonen aan, dat het voorlopig alleen maar exselsior gaat: hem viel de eer te beurt in Parma de feestvoorstelling te dirigeren ter gelegenheid van de heropening van het Teatro Regio (met Verdi's onbekende opera *I due Foscari*), terwijl hij in Australië in de voetsporen van de betreurde Willem van Otterloo is getreden bij het Sydney Symphony Orchestra.

De muziek van Anton Bruckner heeft Hubert Soudant al vele jaren in haar ban. Hij tekende bij het USO en aansluitend ook bij de Berliner Philharmoniker voor een indrukwekkende uitvoering van de Zesde symfonie. Daarnaast schrok hij er niet voor terug in de periode van zijn verbintenis met het Nouvel Orchestre Philharmonique de Radio France om zijn Franse musici in de wereld van Bruckner binnen te leiden. Het resultaat was te beluisteren tijdens het International Brucknerfest in het Linzer Brucknerhaus in september 1981. „Nach der Art Karajans” stond er boven de recensie in de Oberösterreichische Nachrichten en de recensie in de Neue Kronen Zeitung mocht er ook zijn: „Zweifellos eine Aufführung,

*Hubert Soudant en Cornelis van Zwol - Utrecht, 8 nov. 1984
(foto Paul de Bie)*

die uns noch lang in den Knochen stecken wird: Bruckner einmal nicht als 'Musikant Gottes', sondern so wie sein grosses Vorbild Beethoven. Als Titan, der mit den Schicksalsmächten kämpft und einen grandiosen Sieg erringt.” Met het dirigeren van de Negende symfonie in de vierdelige versie van William Carragan schrijft Hubert Soudant een nieuwe bladzijde in zijn nu al memorabele Bruckner-hoofdstuk.

(C.v.Z.)

William Carragan

Het leven van William Carragan verloopt langs twee sporen: dat van de wetenschapsman (hij is physicus) en dat van de muziek in velerlei vormen. Zijn afkomst heeft dat eigenlijk bevorderd: zijn vader, wijlen G. Howard Carragan, was een bekend spectroscopist en leraar natuurkunde, zijn moeder, Martha Beck Carragan, is bekend als componiste en piano-pedagoge. In beide richtingen toonde William (Bill voor zijn vrienden) al jong begaafdheid en hij heeft het geluk gehad, dat hij tot op de huidige dag zijn beide sporen kan blijven vervolgen. Hij doceert nu physica aan het Hudson Valley Community College in Troy, New York (zijn geboorteplaats). Muzikaal werd hij gevormd door zijn moeder, later door Stanley Hummel, de componist en musicoloog Alfred Swan, terwijl hij klavecimbelonderricht genoot van Louis Bagger en Robert Conant. Zijn piano-ontwikkeling dankt hij in recenter jaren aan Lionel Nowak en Gilbert Kalish. Carragan speelt ook hoorn (niet onbegrijpelijk voor een Bruckneriaan) en is op dat gebied leerling van Ralph Pottle.

William Carragan (foto Julie Carragan)

Voordat hij zich met de finale van Bruckners Negende symfonie bezighield, voltooide hij in 1978 twee sonates van Franz Schubert ter gelegenheid van het Schubert-jaar. Hij is ruim tien jaar voorzitter van de Troy Friends of Chamber Music, die zijn moeder in 1948 oprichtte en schreef ook enige jaren de programmatoelichtingen voor de New York Philomusica. Carragan is niet alleen een veelzijdig, maar ook een werkzaam mens waarvan men nog menige verrassende prestatie kan verwachten.

(Cornelis van Zwol) ©

MEMORIAL SERVICE
...
...

Operagastvorestilling
...
...
..TIL FLAND..
...